

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11120216>

VAVILOV NAVINING HAVO HARORATINING O'ZGARISHIGA QARAB RIVOJLANISH FAZALARIDAGI FARQLARI VA HOSILDORLIGINI KUZATISH

Muxtorova Kamola Shavkatovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

kamolamuxtorova3@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Vavilov o'rgangan o'simliklardan yani soya navlarining o'sish sharoiti, havo haroratiga moslashishi va hozirgi kundagi ahamiyati haqida. Bugungi kunda soya dunyo bo'yicha ekilishi jixatidan bug'doy, sholi, makkojo xoridan kiyingi o'rinlarda turadi. Doni tarkibida 45% gacha oqsil va 25 foizgacha o'simlik moyi saqlaydi. Shuningdek, soya doni tarkibida hayvon oqsilida uchraydigan barcha almashlab bo'lmaydigan aminokislotalarni saqlaydi shular haqida.

Kalit so'zlar: *Soya doni, bug'doy uni, sut, qatiq tvorog, pishloq, tuxum poroshogi, qon plazmalari, sifatli linzalar, o'n to'rt xil aminokislotalar, ipakchilikda, suyultirilgan pastalar, tuproqning mikroflorasi, chuvalchanglar, rizobium, kechpishar nav.*

Kirish.

Soya o'simligi doni va oqsilidan to'rt yuzdan ziyod turli xil mahsulotlar tayyorlanadi va ular xalq xo'jaligining barcha sohalarida ishlatiladi. Soyaning kimyoviy tarkibida uning inson organizmi tomonidan eng tez hazm bo'lishi, zararsizligi bilan paxta va boshqa o'simliklar moyidan ustun turadi. Doni tarkibida 45% gacha oqsil va 25 foizgacha o'simlik moyi saqlaydi. Shuningdek, soya doni tarkibida hayvon oqsilida uchraydigan barcha almashlab bo'lmaydigan aminokislotalarni saqlaydi. Shuning uchun soya oqsilidan sut, qatiq, tvorog, pishloq, turli xil go'shtlar, ekologik toza sifatli moy, tuxum poroshogi (tarkibida letsitin moddasi saqlaydigan) olish mumkin. Soya oqsilidan qon plazmalari, ko'z oynaklar uchun sifatli linzalar olinadi. Bundan tashqari jun gazlamalar ishlab chiqiladi.

Dolzarbligi.

Soya uni qo'shib tayyorlangan non mahsulotlari qotib qolmaydi va ular 4-5 kun davomida yumshoq bo'lib turadi hamda faqat bug'doy unidan pishirilgan nonlarga qaraganda ikki marta to'yimli hisoblanadi. Chorvachilikda soya mahsulotlari, eng sifatli va tuyimli yem-xashak oзуqalari bo'lib hisoblanadi. Soya doni tarkibidagi proteinga ko'ra 100 kg. soya doni 134,8 oзуqa birligi saqlaydi. Bu ko'rsatkich boshqa bironta donli yoki dukkakli ekinda uchramaydi.

Soya donidan moy zavodlarda moy ajratib olingandan so'ng qolgan shroti tarkibida 14 xil aminokislota mavjud bo'ladi. Soya oqsilidan ipakchilikda ham oзуqa sifatida foydalaniladi. Masalan Yaponiyada bir yilda besh martagacha ipak qurti boqiladi. Bunda, soya oqsilidan suyultirilgan pastalar tayyorlanib qurtlar oziqlantiriladi. Bu o'simlik tuproq unumdorligini oshirish borasida ham eng muhim ekinlardan biridir. Soya dukkakli o'simlik sifatida o'z ildizlari orqali havodan sof azotni o'zlashtirib oladi va tuproqni azot bilan boyitadi. Soya bugungi kun dehqonchiligida eng muhim ekin bo'lib, tuproq strukturasi yaxshilab, biologik unumdorlikni oshiradi, o'zidan keyin tuproqda 55-60 kg. miqdorda sof azot qoldirib ketadi. Soya ekilgan dalalarda tuproqning mikroflorasi yaxshilanadi, tuproqda biologik va ekologik tizim vujudga keladi. Chuvalchanglar, rizobium bakteriyalari va boshqa foydali organizmlar yashashi uchun qulay muhit yuzaga keladi.

Soya o'simligini ikki muddatda ekish mumkin. Birinchisi bahorda tuproq harorati 12-14 0 S bo'lganda yoki makkajo'xori bilan bir muddatda, ikkinchi muddat takroriy ekin sifatida donli ekinlardan so'ng ekiladi. Soyani asosiy ekin sifatida ekishda uning navlarini to'g'ri tanlay bilish lozimdir. Ertapishar navlarni o'suv davri 70-75 kun bo'lsa, o'rtapishar navlar 100 -110 kun va kechpishar navlari esa 135-140 kunda pishib yetiladi. Qaysi muddatda ekilishiga qarab navlar tanlanadi. Kechpishar navlarni takroriy ekib bo'lmaydi, ular takroriy ekilganda pishib yetilmaydi. Bu hollarda ularni silos yoki ko'k poya sifatida o'rib mollarga berish mumkin bo'ladi. Soya nihollari ko'rinib qolishi bilan ularga ishlov beriladi. Kultivatsiyani o'z vaqtida va sifatli o'tkazib, begona o'tlarga qarshi kurash olib boriladi. Birinchi kultivatsiya soya nihollari 3-4 chinbarg chiqarganda 10-12 sm. chuqurlikda o'tkaziladi. Ikkinchi va uchinchi kultivatsiya uning chuqurligi 8-10 sm. bo'lishi kerak. Kultivatsiya bilan birgalikda o'simlikni azot o'g'iti bilan oziqlantirish yaxshi natija beradi. Soya hosili to'liq pishib yetilganda, ya'ni dukkagi qo'ng'ir tusga kirib, urug'i qattiq bo'lib, barglari to'kilganda yig'ishtirib olinadi. Hosilni qisqa vaqt ichida yig'ishtirib olish lozim, aks holda aksariyat qismi nobud bo'lishi mumkin. Hosil yig'ib olingandan so'ng tozalanib, saralanadi va 14% namlikkacha quritiladi. Soya doni quruq va shamol o'tib turadigan xonalarda yaxshi saqlanadi.

Xulosa:

Xulos qilib aytganda, soya yetishtirish bilan ikki muhim muammoni, birinchisi tuproqni biologik azot bilan boyitish, azotli o'g'itlarni kam sarflash orqali fermer xo'jaliklarining samaradorligini ortishiga, ikkinchisi aholini eng sifatli, tarkibida inson uchun zararli moddalari bo'lmagan o'simlik moyi bilan ta'minlashga erishamiz. Surxondaryo viloyatining oziq moddlar bilan kam taminlangan cho'l qumoq tuproqli yerlarida soyning Optima, Slavya, Vavilov navlari va Mars namunlari yaxshi xosil berishi aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulkarimov D.T Dala ekinlar xususiy selleksiyasi /darslik/soya seleksiyasi/ T.2007y 238b.
2. Atabayeva X.N "Soya" Toshkent, "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi", 2004 y, 96 bet.
3. Atabayev X.N, Xudoyqulov J.B "O'simlikshunoslik" /darslik/soya/ T. 2020y 138-139 bet.
4. Oripov R.O, Xalilov N.X "O'simlikshunoslik" T. 2007 y 88 bet.
5. Xalilov N., Lukov M., Isroilov A, Soyanning yangi navlari agrotexnikasi O'zbekiston qishloq xo'jalik jurnali, T. 2017y 13 bet.